

MÜQAVİLƏNİN STANDART ŞƏRTLƏRİ

SÜBHAN RƏSULZADƏ¹

Annotasiya

Məqalədə günümüzün mülki hüquq sferasının vacib bir parametri olan müqavilənin standart şərtləri institutu araşdırılır. Sözügedən anlayışın müasir hüquq sistemindəki yerindən bəhs edilir. Bu məsələ ilə bağlı, qanunvericinin mövqeyi, məhkəmə təcrübəsi və doktrinada mövcud olan yanaşmalar təhlil edilir. Müqavilənin standart şərtlərinin anlayışı, Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində yeri, ünsürləri, yoxlanması, etibarlılığı və ondan doğa biləcəkdir sui-istifadələrə qarşı qanunverici tərəfindən formallaşdırılan müdafiə mexanizmləri kimi əhəmiyyətli nüanslara toxunulur. O cümlədən, qanunvericilikdə bu institutu tənzimləyən imperativ tələblərə nəzər yetirilir. Bu şərt növünün mülki hüquq perspektivindən gərəkliliyi və arzuolunan olub-olmamasına aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: müqavilə, standart, şərt, ünsür, etibarlılıq, yoxlama, mexanizm, məhkəmə, qanunverici, imperativ norma, təfsir, məzmun.

I. Giriş

Mövcud münasibətlərin tələblərinə əsasən, müasir dövrdə xeyli müqavilə növü mövcuddur. Sübhəsiz ki, insanlıq inkişaf etdikcə və yeni kəşflər olduqca bu cür yeniliklərin tənzimlənməsi zamanı müqavilə növlərinin çərçivəsi də genişlənir. Məlumdur ki, müqavilə bağlayarkən tərəfləri maraqlandıran əsas amil həmin müqavilədə onların mənafeyinə uyğun şərtlərin mövcud olub-olmamasıdır. Müqavilələr arasındakı fərqliliklərdən biri də elə onları təşkil edən şərtləridir. Dövlətlərin milli hüquq sistemlərində və beynəlxalq hüquqda qəbul edilən yanaşma odur ki, tərəflər mövcud qanunvericiliyin tələblərinə zidd olmadığı halda istənilən şərtləri müqaviləyə daxil etməkdə tam azadlığa malikdirlər. Lakin mülki hüququn elə bir institutu var ki, onun varlığının müqavilənin mülki hüququn prinsiplərinə uyğun olmadığını düşününənlərin sayı heç də az deyil. Belə ki, müqavilə şərtlərini qeyd edərək, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən və mülki hüquqda böyük müzakirə mövzusunə çevrilmiş müqavilənin standart şərtlərini vurğulamaq vacibdir. Müqavilənin standart şərtləri müqavilə azadlığının sərhədlərindən birini formallaşdırır. Mülki hüququn bu institutu barəsində doktrinada birmənalı mövqə mövcud deyildir. Bir qrupun fikrincə standart şərtlər mülki sferada, xüsusilə də kommərsiya hüququ sahəsində əvəzəedilməz rolə malikdir. Digər qrupə görə isə müqavilənin standart şərtlərinin bir tərəfi çətin vəziyyətə salma ehtimalının olması mülki hüquq aspektindən qəbuləedilməzdir. Bəs bu mövqələrdən hansı daha məqbuldur? Qanunverici bu məsələni necə tənzimləyir? Məqalədə bu cür suallara cavab axtarılır.

II. Müqavilənin anlayışı

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 405.1-ci maddəsinə görə, tərəflər müqavilənin bütün mühüm şərtləri barədə razılığa gəldikləri andan müqavilə bağlanmış hesab edilir. Müqavilə azadlığı prinsipinə müvafiq olaraq, adətən, müqavilələrin əksər qisminin şərtləri onların iştirakçıları tərəfindən fərdi qaydada, qarşılıqlı razılaşma ilə müəyyən edilir. Lakin elə hallar ola bilir ki, hər müqavilənin kontragentlə fərdi qaydada razılıq əldə edilməsi yolu ilə bağlanması demək olar ki, mümkünsüz olur. Müqavilə münasibətlərində bu cür vəziyyətlərin mövcudluğunun nəzərə alınması nəticəsində, mülki qanunvericilikdə müqavilənin standart şərtlərinə yer ayrılmışdır [11, s. 1371-1372]. Mülki Məcəllənin 417-420-ci maddələri müqavilənin standart şərtlərindən bəhs edir. Mülki Məcəllənin 417-ci maddəsində müqavilənin standart şərtlərinin anlayışı göstərilir. 417.1-ci maddədə yazılır ki, müqavilənin standart şərtləri əvvəlcədən ifadə edilmiş, dəfələrlə istifadə üçün nəzərdə tutulan elə şərtlərdir ki, bunları bir tərəf (təklif edən) digər tərəfə təqdim edir və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş normalardan fərqlənən və bu normaları tamamlayan qaydalar onların vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Həm adından, həm də anlayışından göründüyü üzrə, müqavilənin standart şərtləri,

¹ ADA Universiteti, Hüquq fakültəsi / email: subhansulzad@gmail.com

təklifi alan tərəfin subyektiv yanaşmasına əsaslanan arzu və istəklərini özündə ehtiva etmir. Bu şərtlər təklif edən tərəfin öncədən öz tələblərinə uyğun olaraq təkbaşına formalaşdırdığı və yalnız onun arzu və istəklərini ehtiva edən şərtlərdir [1, s. 110]. Lakin Mülkü Məcəllənin 417.2-ci maddəsinin məzmunundan anlaşılır ki, tərəflər müqavilənin şərtlərini qarşılıqlı müzakirələr vasitəsilə təfəssilatlı şəkildə müəyyən etdikləri zaman bunlar müqavilənin standart şərtləri hesab edilmir. Amma unutmamaq olmaz ki, Mülkü Məcəllənin 417.3-cü maddəsində bildirilir ki, əgər tərəflərin ayrıca olaraq haqqında bilavasitə razılığa gəldikləri şərtlər olarsa, onlara standart şərtlərə münasibətdə üstünlük verilir.

III. Müqavilənin ünsürləri

Müqavilə münasibətlərində mövcud olan hər bir şərtə standart şərt deyilməsi düzgün deyildir. Müqavilədə yer alan şərtin standart şərt olaraq qəbul edilməsi üçün o, bəzi tələb edilən ünsürlərə uyğun olmalıdır [2, s. 127]. Həmin ünsürlərin bir neçəsini təhlil etməyi məqsədmüvafiq hesab edirik. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ünsürlərin bəziləri Mülkü Məcəllənin 417.1-ci maddəsində sadalanmaqdadır [14].

1. Müqavilənin standart şərtlərini yalnız bir tərəf, yəni təklif edən əvvəlcədən birtərəfli hazırlayıb qarşı tərəfə təqdim etməlidir. Bu müddəə Mülkü Məcəllənin 417.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Müqavilənin standart şərtlərindən bəhs edilə bilməsi üçün bunlar təklif edən tərəfindən ya müqavilə bağlanmazdan öncə yazılı şəkildə hazırlanmalı, ya da şifahi şəkildə dəqiqləşdirilməlidir. Çünki standart şərtlər müqavilənin tərəflərinin qarşılıqlı müzakirələri nəticəsində ortaya çıxmır. Onlar iqtisadi baxımdan güclü olan (təklif edən) tərəfindən öncədən hazırlanır və qarşı tərəfə təqdim edilir [7, s. 228]. Bu şərtləri hazırlayan tərəf, bunları kontragentlə müzakirə etmək, onun rəyini almaq və ya fikir mübadiləsi aparmaq məqsədilə deyil, diskussiya olmadan birbaşa olaraq qəbul edilməsi məqsədilə qarşı tərəfə təklif edir [13, s. 216].

2. Müqavilənin standart şərtləri gələcəkdə çoxlu müqavilələrdə dəfələrlə istifadə edilmək məqsədi ilə hazırlanmalıdır. Bu müddəə da Mülkü Məcəllənin 417.1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Müqavilənin standart şərtləri gələcəkdə çox sayda eyni növ müqavilələrdə istifadə edilmələri üçün tərtib edilməlidir. Çünki bu şərtlər, onları hazırlayan və təklif edən tərəfin sırf həmin növdən olan müqavilələrin bağlanması üçün gərəkli olan tələblərini özündə əks etdirir və buna görə də eyni növdən olan müqavilələrdə kontragentə təklif edilir [7, s. 233; 6, s. 75]. Hətta əgər standart şərtləri hazırlayan tərəf bu şərtlərin daxil olduğu çoxlu müqavilələr bağlayıbsa, lakin bu müqavilələrin məzmunları arasında fərqliliklər varsa, bu vəziyyət həmin şərtlərin müqavilənin standart şərtləri hesab edilməsinin qarşısını almır [3, s. 83; 9, s. 111].

3. Standart şərtlər müqavilənin şərti qismində çıxış etməlidir. Müqavilənin standart şərtləri hüquq norması deyildir. Yəni onlar hazırlanıb qarşı tərəfə təqdim edildiyi andan müqaviləyə mütləq şəkildə daxil edilməlidir deyə məcburi bir qayda yoxdur [1, s. 111]. Onlar ancaq tərəflərin iradəsinin bir-birinə uyuşması nəticəsində müqavilənin bir tərkib hissəsi olan şərt qismində çıxış edə bilər. Bu o deməkdir ki, təklif edən tərəfin standart şərtlərinin hazırlaması onların hələ müqavilənin standart şərtləri adlandırmaq üçün yetərli hal deyildir. Standart şərtlərin müqaviləyə daxil ola bilməsi üçün, qarşı tərəf və təklif edən tərəfin iradələrinin uyuşması zəruri faktordur. Bu baxımdan bilavasitə qanunla, fərmanla, yaxud qanunla verilmiş səlahiyyət əsasında nizamnamə hökmləri ilə tənzimlənən müqavilə şərtləri müqavilənin standart şərtləri deyildir. Standart şərtlərin müqavilənin şərti qismində çıxış edə bilməsi üçün, bu tələblərə cavab verməsinin əhəmiyyəti odur ki, onlar sadəcə təklif edən tərəfindən hazırlanıqları üçün, qarşı tərəfin mənfəətlərinə zidd olub zərər yetirə bilər. Bu isə ədalətlik və vicdanlılıq prinsipinə uyğun olaraq yolverilməzdir [13, s. 212; 6, s. 1117].

4. Müqavilənin standart şərtləri konkret bir şəxsə münasibətdə tərtib edilməməlidir. Müqavilənin standart şərtləri öncədən məlum olan konkret şəxslərə görə hazırlanıqları üçün, ümumi xarakter daşıyan şərtlərdir. Yəni başqa sözlə, müqavilənin standart şərtlərinin adındakı “standart”-lıq xüsusiyyəti özünü müqavilənin qarşı tərəfinin bəlli olmamasında və şərtlərin konkret bir şəxs nəzərə alınmadan əvvəlcədən tərtib edilmiş olmasında büruzə verir. Standart şərtlər gələcəkdə oxşar növdən olan bir çox müqavilənin bağlanması məqsədilə tərtib edildiyi üçün, onların ünvanlanacağı şəxs və ya şəxslər qrupu konkret deyil, mücərrəddir [7, s. 233; 8, s. 74].

5. Standart şərtlər müqaviləyə daxil edilmələri niyyəti ilə onları hazırlayan tərəfindən qarşı tərəfə təqdim edilməlidir. Müqavilənin standart şərtlərinin konseptual xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, onlar müqaviləyə daxil edilmələri niyyəti ilə qarşı tərəfə təqdim edilməlidir. Yəni standart şərtlər, əvvəlcədən təklif edən tərəfindən gələcəkdə dəfələrlə imzalanacaq müqavilələrə daxil edilmək məqsədilə tərtib edilir. Demək, onlar müqaviləyə daxil edilməlidir ki, onların hazırlanmasının bir əhəmiyyəti olsun və onlara müqavilənin standart şərtləri deyilməsi mümkün hala gəlsin [4, s. 69].

6. Müqavilənin standart şərtləri Mülkü Məcəllənin, digər qanun və normativ hüquqi aktların müqavilə müddəalarına uyğun şəkildə tərtib edilmiş olmalıdır (maddə 417.1).

7. Müqavilənin standart şərtləri elə şərtlər olmalıdır ki, onun barəsində razılığın əldə edilməməsi, onların müzakirəsinə deyil, müqavilənin bağlanmasına yol açsın. Belə ki, qeyd edildiyi üzrə, müqavilənin standart şərtləri sadəcə bir tərəfin hazırlayaraq kontragentə təqdim etdiyi şərtlər olduğuna və bu şərtlər barəsində müzakirələrə yer olmadığına görə kontragent üçün iki mümkün nəticə var: 1) şərtləri qəbul edərək müqaviləni bağlamaq; 2) şərtlərlə razı deyilsə, müqaviləni bağlamaqdan imtina etmək [2, s.128].

8. Əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “M. Hüseynovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 16 iyul 2014-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 4 mart 2015-ci il tarixli Plenum Qərarında müqavilənin standart şərtlərinin cavab verməli olduğu bəzi tələblər vurğulanmışdır:

- tərəflər arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi, onlara öhdəlik xarakterinin verilməsi;
- öhdəliklərin ardıcıl yerinə yetirilməsi üçün qayda və üsulların müəyyənləşdirilməsi;
- öhdəliyi yerinə yetirməyən tərəflər barədə tətbiq olunacaq tədbirlərin həyata keçirilməsi.

IV. Müqavilə tərəfinin müqavilənin standart şərtlərinə qarşı qorunması

1. Qoruma ehtiyacının əmələ gəlmə əsası.

Buraya qədər olan bölümdən müqavilənin standart şərtlərinin onu təklif edən tərəfindən təkbəşinə və əvvəlcədən hazırladığı və qarşı tərəflə bu barədə müzakirələr aparılmadığı tam aydındır. Bu məqamda bəzi suallar yaranır: Bəs müqavilənin qarşı tərəfi? Əgər onun arzu və istəkləri diqqətə alınmırsa, bu hal standart şərtlərin onların mənafeyinə olduqca ağır zərər yetirməsinə səbəb olmazmı? Bu, ədalətsiz situasiyaya yol açmazmı? Qarşı tərəfi qorumağın bir yolu varmı? Və s.

Müqavilənin standart şərtlərindən kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər ilə sahibkar olan və ya olmayan fiziki şəxslər və digər hüquqi şəxslər arasında geniş istifadə olunur. Bu şərtləri əksər hallarda, böyük, güclü müəssisələr hazırlayır və qarşı tərəfə qəbul etmək üçün təqdim edirlər. Bu, oferentin daha güclü tərəf qismində çıxış etməsinə köməklik edir. Müqavilənin standart şərtlərinin müzakirəsi mümkün olmadığı üçün burada 2 cür sonluq baş verə bilər. Birincisi, qarşı tərəf şərtləri qəbul edəcək və müqavilə bağlanacaq. İkincisi, qarşı tərəf şərtlərlə razılaşmayacaq və müqavilə bağlanmayacaq. İlk halın arzuolunmaz cəhəti odur ki, tərəf başqa çıxış yolu olmadığı üçün onun mənafeyinə zidd olan bir müqaviləni bağlamaq məcburiyyətində qala bilər. İkinci halın istənməyən cəhəti isə odur ki, əgər qarşı tərəfin bu müqavilədən əldə etmək istədiyi faydanı başqa bir şəxsdən təmin etmək imkanı olduqca azdırsa və ya ümumən yoxdursa, o, çətin situasiyaya düşə bilər. Göründüyü üzrə, standart şərtlərin müqaviləyə daxil edilməsi onları qəbul edən tərəfin ağır bir vəziyyətdə qalması ehtimalını olduqca yüksək edir. Buna görə də, buradan qarşı tərəfi qoruma ehtiyacının əsası yaranır [9, s. 142].

2. Müqavilənin standart şərtlərinin yoxlanılması

Müqavilənin standart şərtlərinin haqsız olub digər tərəfə zərər yetirmə riski olduqca yüksəkdir deyə, onların tətbiqinə ciddi nəzarət edilməsi zəruridir. Bu nəzarət funksiyası müqavilənin digər tərəfinin müdafiəsini təmin etmək üçün bu şərtlərin yoxlanılması vasitəsilə həyata keçirilir. Doktrinada ümumi olaraq, müqavilənin standart şərtlərinin yoxlanılması prosesi etibarlılıq yoxlaması, təfsir yoxlaması və məzmun yoxlaması olmaqla üç mərhələdən ibarətdir. Bu yanaşmanı əsas götürən

Azərbaycan Respublikası Mülkü Məcəlləsi müqavilənin standart şərtlərinin yoxlanılması mexanizmini aşağıdakı üç mərhələli sistem şəklində nəzərdə tutmuşdur [5, s. 109].

- Müqavilənin standart şərtləri müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilibmi? (etibarlılıq yoxlaması)

Bu mərhələdə standart şərtlərin müqavilənin tərkib hissəsinə daxil olub-olmaması məsələsi araşdırılır. Mülkü Məcəllənin 418.1-ci maddəsinə görə, müqavilənin standart şərtləri onu təklif etmiş tərəflə digər tərəf arasında bağlanmış müqavilənin tərkib hissəsinə yalnız o halda çevrilir ki, təklif etmiş tərəf müqavilənin bağlandığı yerdə əyani qeyd yazsın və bu şərtlərə istinad etsin. Digər tərəf isə həmin şərtlərlə tanış olmaq və razıdırsa, bu şərtləri qəbul etmək imkanına malik olsun. Bu müddəada “müqavilənin bağlandığı yerdə əyani qeyd yazsın” dedikdə, təklif edilən müqavilədə göstərilmiş bütün şərtlər haqqında təfəssilatlı məlumatın müqavilənin qarşı tərəfi olmaq marağında olan şəxslərə əyani olaraq açıq bir şəkildə çatdırılması başa düşülür. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki Kollegiyasının 7 iyul 2020-ci il tarixli “iddiaçı LPO İddiaçı ASC-nin cavabdeh1 Cavabdeh2 qarşı iş üzrə” qərarının 48-ci bəndində kontragentin standart şərtlərlə tanış olma imkanına malik olmasının önəmini vurğulayır. Lakin standart şərtlərin müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilməsi üçün onların sadəcə bəyan edilməsi kifayət etmir [2, s. 131]. Mülkü Məcəllənin 418.1-ci maddəsi o cümlədən tələb edir ki, təklif edən qarşı tərəfə həmin şərtlərlə tanış olmaq üçün imkan yaratmalıdır. Kontragent şərtlərlə tanış olduqdan sonra əgər onlarla razıdırsa, onları qəbul etmək imkanına malik olmalıdır. Müqavilənin standart şərtlərinin müqavilənin tərkib hissəsi olma məsələsi birbaşa olaraq etibarlılıqla əlaqəli olduğu üçün, etibarlılıq yoxlaması da adlanır [12, s. 4]. Çünki əgər 418.1-ci maddənin tələblərinə riayət edilməzsə və buna rəğmən müqavilə bağlanarsa, kontragentin mənafeyinə uyğun olmayan və onun tanış olmadığı şərtlər müqaviləyə standart şərtlər olaraq əlavə edilə bilər. Bu hal isə artıq həmin standart şərtlərin etibarsızlığına dəlalət edir. Mülkü Məcəllənin 418.2-ci maddəsi isə müqavilənin qarşı tərəfinin sahibkar olduğu hallar üçün fərqli qayda nəzərdə tutulur.

- Müqavilənin standart şərtlərinin təfsiri (təfsir yoxlaması).

Mülkü Məcəllənin 419.1-ci maddəsinə əsasən, müqavilələrin standart şərtlərinin formaca qeyri-adi olduğuna görə digər tərəfin nəzərdə tuta bilmədiyini müddəalar müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilmir. Bu normaın mənası odur ki, müqavilənin standart şərtlərinin elə müddəaları ola bilər ki, qarşı tərəf onları nəzərdə tuta bilməsin, yəni onların qeyri-adi, ilk baxışdan anlaşılmayan olmaları səbəbiylə onlarla tanış olmaq imkanına sahib olmamış olsun. Bu müddəalar müqavilənin tərkib hissəsi hesab edilmir, çünki kontragent standart şərtlərlə tanış olduğu zaman onlardan xəbərdar olmayıb deyə razılıq verməmiş hesab edilir. Mülkü Məcəllənin 419.2-ci maddəsinə görə, müqavilənin standart şərtləri təfsir edilərkən rast gəlinən bütün qeyri-müəyyənliklər, onları özündə əks etdirən şərtlərin müqaviləyə daxil edilməsini təklif etmiş tərəfin ziyanına (əleyhinə) təfsir edilir. Məlumdur ki, doktrinada “müqavilə müəyyənliyi” prinsipi mövcuddur. Müqavilə bağlanarkən, hər bir tərəf tam dəqiq olaraq hansı müqaviləyə və hansı şərtlərə razılaşdığını bilməlidir ki, öhdəliklərini uyğun şəkildə icra edə bilsin. Bu vəziyyətin onu hazırlayan tərəfin əleyhinə təfsir edilməsində əsas motiv təklif edən tərəfi bir növ cəzalandırmaqdır. Çünki bu şərtləri özünün formalaşdırmasına və güclü tərəf olmasına baxmayaraq, onun yol açdığı (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan, heç bir fərqi yoxdur) bu halın qarşı tərəfin əleyhinə təfsir edilməsi, ədalət prinsipinə tamamilə zidd olardı. Bu qayda hüquq sferasında da çoxluq tərəfindən düzgün addım hesab edilir. Belə vəziyyət nəzəriyyədə qeyri-müəyyənlik prinsipi kimi tanınır [7, s. 237; 5, s. 112].

- Müqavilənin standart şərtlərinin məzmununun yoxlanılması.

Müqavilənin standart şərtlərinin məzmununun yoxlanması adlanan bu son mərhələdə, etibarlılıq və təfsir yoxlamasından keçib müqavilənin tərkibinə daxil olmuş standart şərtlərin etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd olub-olmadığı və qarşı tərəfin zərərinə olan nəticələr yaradıb-yaratmadığı yoxlanılır. Ümumi olaraq, məzmun yoxlaması iki mərhələdən ibarətdir, lakin təklif edən tərəfin uyğunsuz addımı üzə çıxarsa, tətbiq ediləcək sanksiya, üçüncü mərhələ sayıla bilər. Müqavilənin standart şərtlərinin məzmun yoxlamasının adı çəkilən mərhələləri bunlardır:

1) İmperativ hüquq normalarına zidd olması baxımından. Təklif edən tərəf qanunun tamamlayıcı və təfsir edici qaydaların öz xeyrinə dəyişir və sonra, daha çox öz mənafeələrini qoruyan standart şərtləri hazırlayıb kontragentə təqdim edir. Belə olduqda, təklif edənin daha güclü olması səbəbiylə

tərəflər arasında yaranan balanssızlıq səbəbiylə qarşı tərəfin bu şərtləri qəbul etmə ehtimalı olduqca yüksəkdir. Bu məqamda imperativ hüquq normaları kontragentin köməyinə gəlir. Azərbaycan Respublikası Mülkü Məcəlləsinin 420-ci maddəsi məhz həmin imperativ normadır. Müvafiq maddənin 1 və 3-cü bəndlərində müqavilənin standart şərtlərinin etibarsız sayıldığı hallar sadalanmışdır. Lakin unutmamaq lazımdır ki, bu müddəalarda qeyd edilən hallar qəti deyildir [12, s. 4; 10, s.82]. Əlavə olaraq, bildirmək gərəkdir ki, görüldüyü üzrə hər iki maddədə müdafiə edilən tərəf sahibkar olmayan fiziki şəxslərdir.

2) Müqavilənin qarşı tərəfi əleyhinə tarazlığı pozması baxımından. Eə anlar olur ki, qarşı tərəfin qəbul etdiyi şərtlər imperativ normaların əhatə dairəsinə düşmür, onların tənziqləmədiyi sahəyə aid olur. Bu cür vəziyyətlərin qarşısının alınması məqsədilə ayrıca qayda mövcuddur. Haqsız olduğu düşünülən standart şərt Azərbaycan Respublikası Mülkü Məcəlləsinin 420.1 və 420.3-cü maddələrində qeyd edilən şərtlərin hər hansı birinə uyğun olmazsa, mübahisə Mülkü Məcəllənin 420.2-ci maddəsinin tələblərinə müvafiq olaraq həll edilməlidir. Həmin maddədə yazılır ki, müqavilənin standart şərti müqaviləyə daxil edilmiş olsa da, etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd olaraq müqavilənin digər tərəfi üçün zərərlidirsə, etibarsızdır. Bu zaman həmin şərtlərin müqaviləyə daxil edildiyi şərait, tərəflərin qarşılıqlı maraqları və sair nəzərə alınmalıdır. Yəni təklif edən tərəf kontragentin onun vicdanlı şərtlər təyin edəcəyinə olan etimadını doğrultmalı və kontragentin həmin şəraitə uyğun durumunu nəzərə almalı, hətta bu nüansı şərtlərin hazırlanması prosesini formalaşdırın əsas meyarlardan biri kimi qəbul etməlidir [10, s. 85-86].

• Tətbiq ediləcək sanksiya. Əgər məzmun yoxlamasından sonra müqavilənin standart şərtləri imperativ normaların tələblərini pozursa, yaxud etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd olaraq qarşı tərəfin əleyhinədirsə, Mülkü Məcəllənin 420-ci maddəsinə əsasən, həmin standart şərtlər etibarsızdır. Burada Mülkü Məcəllənin əqdlərin etibarsızlığı ilə bağlı olan fəslinə istinad edilir. Mülkü Məcəllənin 337.5-ci maddəsinə əsasən, əqd etibarsız olduqda, əgər bu Məcəllədə onun etibarsızlığının ayrı nəticələri nəzərdə tutulmayıbsa, tərəflərdən hər biri əqd üzrə aldığılarının hamısını digər tərəfə qaytarmağa, alınanları eyni ilə qaytarmaq mümkün olmadıqda isə (o cümlədən alınanlar əmlakdan istifadədə, görülmüş işdə və ya göstərilmiş xidmətdə ifadə olunduqda) onun dəyərini pulla ödəməlidir. Müqavilənin standart şərtləri etibarsız olduqda da, sanksiya olaraq bu müddəə tətbiq edilir [12, s. 7]. Lakin əlbəttə, əlavə olaraq, əgər dəymiş maddi və ya mənəvi zərər varsa, onların ödənilməsi tələb edilə bilər.

V. Nəticə

Standart şərtlərin tətbiq edildiyi müqavilələrdən tam aydın olur ki, Mülki hüquqda elə hallar ola bilər ki, müqavilə azadlığı prinsipi keçərli olmur. Lakin məsələnin özəyinə endikdə, bunun kifayət qədər başadüşülən olduğunu görmək mümkündür. Belə ki, qanunvericinin müqavilənin standart şərtləri institutuna yer verməkdə təməl məqsədi ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsiri olan böyük korporasiyalar və şirkətlərin iş sisteminin nizamının qorunmasıdır. Əgər Mülkü Məcəllədə standart şərtlərə yer verilməsə idi, belə nəhəng mülki hüquq iştirakçıları hər bir müqavilənin bağlanması prosesində kontragentlərlə uzun müzakirələrə girməli olardı və bu da nəticədə onların mövcud iş sisteminə olduqca mənfi təsir edə bilərdi. Belə vəziyyət isə mövcud bazar və bir o qədər də, ölkənin iqtisadi durumu üçün ürək açmayan sonluqlara yol açardı. Müqavilənin standart şərtlərindən bəhs edən Azərbaycan Respublikası Mülkü Məcəlləsinin 417-420-ci maddələrində qanunverici standart şərtlərin ünsürlərini göstərmiş və həmin şərtlərin, tələblərin sərhədini aşaraq haqsız şərt olmaları nəticəsində, qarşı tərəfə dəyə biləcək zərərdən onu müdafiə etmək üçün olduqca yüksək əhəmiyyət kəsb edən üç mərhələli müdafiə mexanizmini təsbit etmişdir. O cümlədən, Mülki Məcəllədə haqsız şərtlərin sırf özünə xas olan sanksiya təsbit edilməmişdir. Bu məqamda əqdlərin etibarsızlığı fəslinə müraciət edilməsi uyğun hesab edilmişdir.

Çox təəssüf ki, hələ də Azərbaycan Respublikası məhkəmə təcrübəsində müqavilənin standart şərtləri ilə əlaqədar qərarlarda tam formalaşdırılmış bir mövqeyə, demək olar ki, rast gəlinmir. Qəbul edilən qərarlarda çox sadə detallara toxunulmuş, əsas mübahisəli hissələrdən yan keçilmişdir. Bu hal müqavilənin standart şərtləri ilə bağlı işlərin məhkəmələr üçün yeni olması ilə əlaqələndirmək mümkündür. Lakin bu növ mübahisələrin ölkədəki məhkəmələr üçün yeni olduğunu nəzərə aldıqda,

irəliləyən zamanlarda təcrübədə məhkəmələr tərəfindən bu növdən olan mübahisələrin həlli istiqamətində qərarların qəbul ediləcəyinə ümid bəsləmək olar.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Akinci S. Knowledge of the Law of Obligations (General Provisions), 10th Edition, Konya, Sayram Publications, 2012 (419 pages). (in Turkish / Şahin Akıncı. Borçlar Hukuk Bilgisi (Genel Hükümler), 10. Baskı, Konya, Sayram Yayınları, 2012 (419 səh.))
2. Asadov B., Valiyev I., Talibov A. Scientific-Practical Commentary on the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, Vol. II, 1st Edition, Legal Publishing House, Baku, 2019 (398 pages) (in Azerbaijani / Bağır Əsədov/İbrahim Vəliyev/Azad Talibov. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin Elmi-Praktiki Kommentariyası II cild, I Nəşr, Hüquq Yayın Evi, Bakı, 2019 (398 səh.))
3. Atamer H. General Terms and Conditions, Yelmen (in Turkish / Atamer. Havutçu. Genel işlem şartları, Yelmen)
4. Atamer. The Review of General Terms and Conditions (in Turkish / Atamer. Genel İşlem Şartlarının Denetlenmesi).
5. Atamullu I. "The burden of proof for the existence of personal (individual) agreement in general terms and conditions," Erciyes University Faculty of Law Journal, Vol. XIII, Issue 1, 2018, pp. 102-147 (in Turkish / İsmail Atamullu, "Genel işlem şartlarında şahsi (bireysel) anlaşmanın mevcudiyetini ispat yükü", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XIII, Sayı 1, Y. 2018, s. 102-147.)
6. Basedow, § 305, N. 5; Gauch, /Schluep, /Schmid, /Emmenegger, N. 1117b
7. Eren F. Law of Obligations: General Provisions, 26th Edition, Ankara, Yetkin Publications, 2021 (1520 pages) (in Turkish / Fikret Eren. Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 26. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2021 (1520 səh.))
8. Ersoz O. "The Scope of Application of General Terms and Conditions in Terms of Persons and Their Application to Merchants," Namık Kemal University Faculty of Law Journal, Issue 1, June 2017, pp. 69-104. (in Turkish / Oğuz Ersöz, "Genel İşlem Koşullarının Kişi Bakımından Uygulama Alanı Ve Tacirler Hakkında Uygulanması", Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 1, Haziran 2017, s. 69-104.)
9. Girgin O.A. "The Impact of the Review of General Terms and Conditions on Contractual Freedom," Anadolu University Faculty of Law Journal, Vol. 5, Issue 1, January 2019, pp. 135-155. (in Turkish / Ömer Ali Girgin, "Genel İşlem Koşullarının Denetlenmesinin Sözleşme Özgürlüğüne Etkisi", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5 - Sayı: 1 - Ocak 2019 - s. 135-155.)
10. Istanbul University Faculty of Law Comparative Law Research and Application Center, Banking and Consumer Issues Symposium, On İki Levha Publishing, Istanbul, 2010, pp. 79-91. (in Turkish / İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi, Banka ve Tüketici Soruları Sempozyumu, On İki Levha Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 79-91.)
11. Kutluay E. "General terms and conditions in the Turkish Code of Obligations," D.E.Ü. Law Faculty Journal, Festschrift for Prof. Dr. Şeref ERTAŞ, Vol. 19, Special Issue-2017, pp. 1369-1422 (in Turkish / Ezgi K., "TÜRK BORÇLAR KANUNU'NDA GENEL İŞLEM KOŞULLARI", D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, C. 19, Özel Sayı-2017, s. 1369-1422)
12. Novruzov D. "Consumer Protection Mechanism Against Unfair Contract Terms in the Civil Code of the Republic of Azerbaijan," Journal of Transport Law, 2019. (in Azerbaijani / Dünyamin Novruzov, "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində istehlakçıların haqsız müqavilə şərtlərinə qarşı müdafiə mexanizmi", Nəqliyyat hüququ jurnalı, 2019.)

13. Sirmen A. L. "The Concept of General Terms and Conditions," İzmir Bar Association Journal, September 2015, pp. 207-225. (in Turkish / A. Lâle Sirmen, "Genel işlem şartları kavramı", İzmir Barosu Dergisi, Eylül 2015, s. 207-225.)
14. The Civil Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi)

STANDARD TERMS OF CONTRACT (STC)

SUBHAN RASULZADE¹

Abstract

The article examines the institution of "standard terms of contract", which is an important parameter of today's civil law sphere. The place of the concept in question in the modern legal system is discussed. In relation to this issue, the legislator's position, court practice and approaches available in the doctrine are analyzed. Important nuances such as the understanding of the standard terms of the contract, their place in the legal system of the Republic of Azerbaijan, their elements, verification, reliability, and defense mechanisms formed by the legislator against abuses that may arise from it are touched upon. In particular, the imperative requirements regulating this institution are considered in the legislation. It is clarified whether this type of condition is necessary and desirable from the perspective of civil law.

Key words: contract, standard, condition, element, validity, check, mechanism, court, legislator, imperative, interpretation, content

СТАНДАРТНЫЕ УСЛОВИЯ ДОГОВОРА (STC)

СУБХАН РАСУЛЗАДЕ²

Резюме

В статье исследуется институт «стандартных условий договора», который является важным параметром современной гражданско-правовой сферы. Обсуждается место рассматриваемого понятия в современной правовой системе. По данному вопросу анализируются позиция законодателя, судебная практика и подходы, имеющиеся в доктрине. Затрагиваются такие важные нюансы, как понимание стандартных условий договора, их место в правовой системе Азербайджанской Республики, их элементы, проверка, надежность и механизмы защиты, образуемые законодателем от злоупотреблений, которые могут из этого возникнуть. В частности, в законодательстве учтены императивные требования, регулирующие этот институт. Выяснено, является ли данный вид условия необходимым и желательным с точки зрения гражданского права.

Ключевые слова: договор, стандарт, условие, элемент, действительность, проверка, механизм, суд, законодатель, императив, интерпретация, содержание

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.05.2024

Çapa qəbul tarixi: 25.09.2024

¹ ADA University, Law faculty / email: subhansulzad@gmail.com

² Университет ADA, Юридический факультет / email: subhansulzad@gmail.com